

CHET TILINI O'QITISHDA ONA TILINING AHAMIYATI VA METODIK METAMORFOZASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20666252>

G.Esbergenova

Ajiniyoz nomidagi NukusDPI

Annotatsiya

Ushbu maqolada nemis tilini o'qitish va o'rganish jarayonida talabanning ona tili (L1) qanday rol o'ynashi, dars jarayonida ona tilidan foydalanishning ijobiy va salbiy tomonlari hamda zamonaviy til didaktikasidagi o'rni tahlil qilinadi. Maqolada an'anaviy grammatik-tarjima metodidan tortib, bugungi kundagi kognitiv va translingval yondashuvlargacha bo'lgan metodik qarashlar qiyosiy o'rganilgan.

Kalit so'zlar

Ona tili (L1), maqsadli til (L2), til interferensiyasi, translingvistik yondashuv, didaktika, metodika, kognitiv rivojlanish.

Kirish: Nemis tilini o'qitishda ona tilining o'rni va ahamiyati uzoq yillardan buyon tilshunoslik, psixolinguistika va glottodidaktikada eng ko'p muhokama qilinadigan dolzarb mavzulardan biri bo'lib kelmoqda.

Nemis tilini chet tili sifatida o'qitish va o'rganish jarayonida talabanning ona tilining qanday rol o'ynashi, uning lingvistik va kognitiv ahamiyati zamonaviy glottodidaktikaning (til o'qitish metodikasining) eng dolzarb masalalaridan biridir.

Uzoq yillar davomida kommunikativ metod tarafdorlari darsda faqat maqsadli tildan foydalanishni va ona tilini butunlay chetlab o'tishni talab qilishgan. Biroq bugungi kungi neyrolinguistik va kognitiv tadqiqotlar ona tilining til o'rganishda **to'g'ri yo'naltirilgan strategik resurs** ekanligini isbotlamoqda.

Nemis tilini o'qitishda ona tilining ahamiyati va asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat:

1. Kognitiv poydevor va til transferi (Cognitive Transfer)

Inson yangi til o'rganayotganda dunyoni noldan boshlab kashf qilmaydi. Unda ona tili orqali shakllangan dunyo manzarasi, mantiqiy fikrlash tizimi va tushunchalar apparati allaqachon tayyor bo'ladi.

Talaba nemis tilidagi mavhum qoidalarni o'zlashtirayotganda beixtiyor uni o'z ona tili strukturasi bilan solishtiradi va parallel ko'priklar o'rnatadi. Masalan,

nemis tilidagi murakkab grammatik tushunchalarni (masalan, *Passiv* – majhul nisbat yoki *Konjunktiv* – istak-shart mayli shakllarini) ona tilidagi muqobillari bilan qiyoslaganda, o'quvchida tushuncha tezroq va mustahkamroq shakllanadi.

Nemis tilida *Passiv* (ayniqsa, *Vorgangspassiv* – harakat passivi) juda faol qo'llaniladi. O'zbek tili grammatikasida ham majhul nisbat mavjud (fe'l negiziga **-il**, **-n**, **-ish** qo'shimchalarini qo'shish orqali yasaladi: *yozildi, o'qildi, aytildi*).

Ona tili bilan qiyoslash talabaga quyidagi muhim jihatlarni ongli ravishda tushunishga yordam beradi:

• **Mantiqiy o'xshashlik:** Har ikkala tilda ham diqqat markazida **harakatning bajaruvchisi (Agens)** emas, balki **harakat yo'naltirilgan obyekt (Patiens)** turadi.

○ *Nemischa:* Der Brief **wird** geschrieben.

○ *O'zbekcha:* Xat **yozilmoqda**. Talaba buni ko'rganda, *Passiv*ning nima uchun kerakligini va uning mohiyatini darhol tushunadi.

2. Kontrastiv (qiyosiy) tahlil va interferensiyaning oldini olish

Ona tilining chet tili o'rganishga salbiy ta'siri – **interferensiya** (ona tili qoidalarini nemis tiliga noto'g'ri ko'chirish) uslubiy va grammatik xatolarga sabab bo'ladi.

• *Misol uchun:* O'zbek tilida gap oxirida fe'l kelishi sababli, masalan: Men bugun uy vazifasini **bajaraman**. (*Fe'l gap oxirida*)

• talabalar nemis tilida ham fe'lni gap oxiriga qo'yib yuborishga moyil bo'ladilar (nemis tilida esa asosiy gapda fe'l qat'iy ravishda 2-o'rinda kelishi shart). Masalan: Ich **mache** heute die Hausaufgabe. (*Fe'l qat'iy ravishda 2-o'rinda*)

Bunday vaziyatda ona tilini darsda taqiqlash emas, aksincha, ikki til o'rtasidagi kontrastiv tahlildan foydalanish kerak. O'qituvchi nemis va ona tili strukturasiidagi farqni doskada qiyoslab ko'rsatib berganida, talaba xatoini ongli ravishda angelaydi va xatolar kamayadi.

3. Abstrakt terminlar va leksikani tushuntirish (Vaqtini tejash)

Ayniqsa boshlang'ich (A1-B1) darajalarda ba'zi mavhum nemischa so'zlar, falsafiy yoki madaniy tushunchalar, ijtimoiy-siyosiy terminlarni faqat nemischa sinonimlar yoki tana tili (jestlar) orqali tushuntirish ko'p vaqtini yo'qotishga olib keladi. Uni ona tilidagi aniq muqobili bilan tarjima qilib qo'yish darsdagi vaqtini tejaydi va tejalgan vaqtini amaliy nutqiy mashqlarga (gapirish, yozishga) yo'naltirish imkonini beradi.

4. Psixologik qulaylik va xavfsiz muhit (Skaffolding)

Til o'rganishning dastlabki bosqichlarida darsning 100% chet tilida olib borilishi talabada kuchli stress, darsni tushunmay qolish qo'rquvi va til to'sig'ini (*Sprachbarriere*) keltirib chiqarishi mumkin.

Nutqiy to'liq (Sprachbarriere): Xatolarga nisbatan o'ta qattiq talab qo'yilganda yoki faqat xorijiy tilda gapirish majburiy qilinganda, talaba noto'g'ri gapirib, kulgiga qolishdan qo'rqadi va butunlay sukut saqlashni (passivlikni) afzal ko'radi. O'qituvchining qiyin vaziyatlarda ona tilida qisqa yo'riqnoma yoki dalda berishi talabada xavfsizlik hissini uyg'otadi va fanga bo'lgan motivatsiyasini saqlab qoladi.

5. Madaniyatlararo kompetensiya (Interkulturelle Kompetenz)

Nemis tilidagi idiomalar, maqollar va frazeologizmlarni shunchaki yodlash qiyin. Ularni ona tilidagi madaniy muqobillari bilan solishtirish (masalan: nemislar "zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen" desa, o'zbeklar "bir o'q bilan ikki quyonni urish" deydi) talabalarning nafaqat til boyligini oshiradi, balki ularda madaniyatlararo tafakkur va tarjimonlik ko'nikmalarini shakllantiradi.

□ Nemis tili darsida ona tilidan foydalanish me'yori (Oltin qoida):

Zamonaviy metodika darsni to'liq ona tilida o'tishni ham (an'anaviy grammatik-tarjima metodi), ona tilini butunlay taqiqlashni ham rad etadi. Eng samarali yondashuv – "Maximal Deutsch, minimal Muttersprache" (Maksimal darajada nemis tili, minimal darajada ona tili) tamoyilidir.

• **A1-A2 darajalarida:** Ona tilidan yo'riqnomalar, murakkab grammatik qoidalar va abstrakt so'zlarni tushuntirishda yordamchi poydevor (*Scaffolding*) sifatida foydalanish mumkin.

• **B2-C1 darajalarida:** Ona tilining ulushi minimal darajaga tushadi. Dars to'liq nemis tilida olib boriladi, ona tiliga faqat professional tarjima darslarida yoki ikki tilning o'ziga xos uslubiy farqlarini solishtirish zarur bo'lgandagina murojaat qilinadi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, nemis tilini o'qitishda ona tili to'sqinlik qiluvchi omil emas, balki to'g'ri yo'naltirilganda ta'lim sifatini oshiruvchi strategik resursdir. O'qituvchining mahorati darsda ona tili va chet tili o'rtasidagi oltin muvozanatni topa olishda namoyon bo'ladi. Yuqori kurslarda ona tilining ulushi kamayib, akademik yozuv va mustaqil fikrlash to'liq chet tiliga ko'chishi lozim, biroq ona tili taqdim etgan kognitiv poydevor hayot davomida chet tillarini mukammal egallashda tayanch bo'lib qolaveradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kramersch, C. (1993). *Context and culture in language teaching*. Oxford University Press.

2. Cook, V. (2001). *Using the first language in the classroom*. Canadian Modern Language Review.

3. Cummins, J. (2007). *Linguistic interdependence and the educational development of bilingual children*.